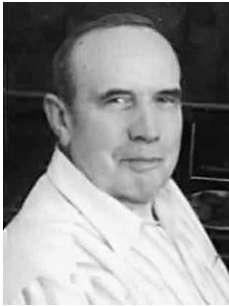

УДК 94:342](477)"0947"

Володимир Перунін,
член Національної спілки краєзнавців України

Києворуська державність і особливі слов'яно-скандинавські відносини — рік 947

Вітчизняний кодекс "Повість врем'яних літ" містить майже тисячолітній надзвичайно значущий вислів, випадково збережений після численних переробок. Для сучасників він є красномовним свідченням зародження нашої державності, що допоможе висвітлити сутінки ранньосередньовічної історії, вдивиться в політичні передумови реформ і в такий спосіб відтворити реальну картину подій серед залутаних оповідей та вигадок.

Отже, "Повість врем'яних літ" Іпатіївського літопису сповіщає: "В лето 6455 (947) 11 апреля. Пасха. Иде Ольга к Новгороду, и устави по Мсте погосты и дань и по Лузе погосты и дань и оброки, и ловищаея суть и по всей земле и места и погосты... изрядивши, взратися к сыну своему в Киев". Зауважимо, повідомлення не нейтральне, воно спотворене! "Свята" — саме це найголовніше слово мало стояти попереду оповіді.

"Иде Свята к Новгороду..." У вітчизняному літописі, укладеному через два століття після події, титул визначної людини перетворено на слов'янське ім'я Ольга. "Иде Свята" — сприймається велично, піднесено, особливо якщо повною мірою усвідомити тогочасні події. Жінка веде багатотисячне військо спільників, підкорене їй владі, військо, що нестиме службу в мирний час: впроваджувати і підтримувати нововведення, що мали перші ознаки державності. У поняттях "устави", "погости", "дань", "оброки", "по всей земле", "знаменія", "ловища", "места", "изрядивши" уособлено податки, наявність місцевої влади, розмежування теренів, кордони.

Цей стислий, але ємний за змістом фрагмент літопису свідчить про початок першої реформи, що передбачала мирне упорядкування нового життя на обширах Київської землі аж до Новгороду. Бачимо хибну чи помилкову втрату набутого звання "свята" в хроніці літописця, проте загублене уточнення надто важливе для кращого розуміння історії реформ. Малопомітну згадку віднаходимо у сучасника і співдоговорника княгині імператора Візантії (рис. 1).

Недоброзичливий супротивник, прихований ворог не знав, що "Єльга" (Хельга у прихильників скандинавського багатобожжя) — "Свята", а отже, Костянтин VII у праці "Про церемонії Візантійського двора" у жодному разі не жив би таке звертання, опосередковано зберігши для нащадків доказ статусу княгині. Згідно зі статутом тоді ще єдиної християнської церкви долучати за життя видатних осіб до лику святих від 880 року було заборонено — лише після смерті й церковної канонізації. А тоді володарку з далекої північної країни імператор, на його думку, назвав ніби язичницьким ім'ям. "Єльга Росена", "Єльга архонтисса

Рос", "Ігемон і Архонтиса Рос Єльга" — так випадково увічнів, засвідчив очільник потужної імперії найвище прижиттєве, почесне звання. Насправді, рівнозначний переклад — "Свята Руси", "Свята очільниця Руси", "крокуюча попереду Руси Свята" (рис. 2).

Рис. 1. Костянтин VII
Багрянородний

Рис. 2. Княгиня Ольга
Багрянородний

Згадку про княгиню зафіксовано під час її візиту до столиці Константинополя у другій половині 946 року [1, с. 195, 205—206; 2, с. 118, 303].

Найвищий прижиттєвий титул був отриманий від найближчого оточення (чужоземної військової дружини). Жінка поважного віку, слов'янка, християнка визнана найвищим духовним керманцем жорстокого війська з північної Європи (рис. 3).

Конунгиня у надзвичайно скрутних умовах і обставинах виявила тверду волю і взялася до завершення завдань, які постали перед нею після раптової й ганебної смерті чоловіка.

Подальші події, що відбулися в наших землях, виняткові. У тогочасній Західній Європі упродовж двох століть володарювали 40 скандинавських "морських королів" — конунгів, загарбників і руйнівників. У землях Східнослов'янської рівнини знані Рюрік і його син Інґвар (Ігор), Олег (Олаф), Аскольд і Дір. І лише в нашій давній вітчизні одна жінка на довгих 20 років змогла упокорити й очолити іноземне військо, яке використала для мирної розбудови слов'янської країни.

Доречно порівняти недосягну зверхність набутого звання — "Хельга" (прижиттєва "Свята") з іменами королів Північної Європи. Військові-побратими, майстри образних висловів, надавали власним лідерам характерні прізвиська,

приміром: об'єднувач Норвегії Харальд Харфарг — "Кошлатий" ("Патлатий"); старший син Ерик — "Кривава сокира" (за жорстокість до родичів); молодший Гакон — "Добрий"; "Сіра шкіра" за жадобу; "Свейн Віслобородий", "Гарольд Синезубий" за зовнішні особливості; хрестителя Норвегії за життя називали "Дігре" — "Товстун" (рис. 4). Його, до речі, визнано "святим" обома церквами: Східною і Західно-християнською.

Рис. 3. Рівноапостольна княгиня Ольга

Рис. 4. Олаф Харальдсон

Яку повагу і пошану треба було заслужити княгині, щоб найближче оточення, чужоземне військо визнало її за життя "святою" — "Хельга"! За володарювання свого чоловіка, упродовж чотирьох десятиліть, Ольга сприяла християнізації Русі, популяризуючи та впроваджуючи "світле вчення". "Богослужбний рай церковний сотворила", — зазначав "другий Златоуст" Кирило Туровський, поширювач християнського вчення [7, с. 115; 8, с. 215].

Несподівана смерть улюбленого чоловіка, військового іноземця, примусила звернутися до невидимих дійових осіб — суворих і жорстоких скандинавських богів, їхніх законів. До речі, й більшість дружини русів були прихильниками старих богів, незважаючи на значне число християн серед воїнів. Доречно навести вислів їхнього сучасника, Папи Лева IX, який писав римському імператору і королю Німеччини Генріху III, закликаючи на допомогу: "Палять, грабують церкви, вбивають людей і взагалі поводяться як язичники, тому що вони більше по імені, аніж насправді християне" [9, с. 78].

Загибель князя Ігоря (Інгвара) у древлянських пущах була як "грим серед ясного неба". Єдиний малолітній нащадок Святослав не може прийняти владу над військом після смерті батька. Як зберегти спадкоємність? Домагатися можуть небожі Івор і Якун, освічений Асмунд, небажаний і підступний воєвода-родич Свенельд. А хто захистить життя "богоподібного" князя після його тричі ганебної земної смерті? Очільника непереможного війська, що діяв під захистом і з допомогою небесних захисників бога Тора і володаря військового раю Одіна. Полоненого і страченого у принизливий спосіб.

Починалося приховане безладдя. Конунги ніколи не зраджували прадавнім жорстоким богам, виконуючи споконвічні верховні закони задля добробуту країни. "Тільки кров'ю змиваються людські злочини та угамовуються боги. При загальному лиху і біді приносяться в жертву шляхетні життя" [9, с. 67]. Служили їм, приносили за потреби і людські жертви, і тоді вищі сили боронили і у війні, і у мирі. Обов'язок дружини — охороняти господаря, а виконання присяги означало згоду прийняти смерть, виконуючи волю очільника; забезпечувало вічну славу, оспівану в сагах, місце у військовому раї Вальгалли. Смерть з мечем у руках — найбільша відданість богам.

Знеславлений відхід у вічність Інгвара поклав найближче майбутнє бентежною безвістю. Втрачався зв'язок з небесними захисниками, руйнувалося кільце влади, військо очікувало на гнів богів.

Все зринуло на високоосвічену княгиню, високородну слов'янку і християнку. Вона виявила виняткову витримку і врівноваженість у скрутний час, налагодила відносини з ворогами, богами, військовими-служниками. Так удова головного очільника потужного війська таємно сповістила про своє високе покликання, взяла на себе відповідальність за смерть чоловіка й турботу за його подальшу долю в житті після смерті. Продовжила справу коханого і вшанувала згідно з язичницькими законами. Значні людські жертвоприношення затвердили для найближчого оточення, війська і богів право княгині на спадкоємність влади.

З погляду тогочасних воїнів, перша жертва символізувала пошану господарки підземної країни — велетнської Хель, яка пильнувала душі померлих у мирний час. Вона панувала над тими, хто не потрапив до небесної обители верховного військового скандинавського бога. Її царина — місце, ганебне для воїнів, тим більше для "богоподібного". Про це через дві сотні років сповістив вітчизняний літопис: "І послали древляни в лодях двадцять мужів щонайлучших до Ольги". Першому посольству "сватів" засвідчила своє високе пошанування: "Щоб несли їх у лодії. І принесли їх у двір до Ольги. І ввергли в яму. І живими закопали".

Друга жертва також знаменна. "Древляне вже нарочитих мужів відібрали, що Древську землю держать". Княгиня намовила прохачів від князя Мала на обмивання у лазні (після дороги): "І заперли мивницю за ними. І запалили. І там всі вони згоріли" [10, с. 67—70].

Для найближчого оточення володарки, війська з Північної Європи, ці події також свідчили про те, що господарка вічної темряви знову отримала коштовний дарунок. Бог вогню Локі, найменший 12-й син головного бога Одіна, закликав старшого брата Тора постійно змагатися з велетнями, що уособлювали безлад. Тільки охоронець доброду може пересилити небогу Хель, вибороти, звільнити душу Інгвара (рис. 5).

Рис. 5. Тор захищає встановлений світопорядок, бореться проти сил Хаосу. Молот уособлює закони та примножує силу

Третя велика жертва відбулася під час трини в пам'ять померлого, біля могили. Від рук "отроків" княгині загинуло п'ять тисяч древлян, чії душі також мали потрапити на жертвний вівтар. Криваве дійство без жодних втрат для Ольги творилося для бога Одіна — господаря раю героїв. За грандіозним жертвоприношенням спостерігали два круки, навушники верховного бога: "Хугі" — "кмітливий", "Мунін" — "пам'ятливий", які повідомили про бачене й почуте. Небесне коло богів замкнулося. Восьминогий кінх Слєпнір мав спуститися з небес і доправити кіннотника до підземного світу прийняти душу звияжця Інгвара, звіль-

неного Тором. А Один особисто мав провести почесного військового героя у власні чертоги (рис. 6). Так, згідно зі скандинавськими уявленнями, мав відбуватися зв'язок земних та небесних сил і подій.

Рис. 6. Герой приходить у Вальгаллу.
Фрагмент зображення із готландського каменя

Військ не захистило конунга перед заколотниками і ворогами — його врятувала жінка, разом з богами. Захистила дружину русь від ганьби і знеславлення, тричі ушанувала богиню царства мертвих Хель. Княгиня Олена стала "бого-подібною". Служителька вищих небесних сил, захисниця війська та людське уособлення богині Смерті. Вона Хельга — верховна слов'янська жриця жорстокого скандинавського війська. Таких пожерть ніхто не знав і не бачив ніколи. Язичницька Свята.

Спадкоємність влади означалась наочно, вчасно, точно. Особиста легітимация відбулася на рівні богів і за їхніми законами: "Хто перемиг, того влада!" Виконавши своє високе поклонання, княгиня підкорила дружину (військо) й суспільство.

Величність і зверхність отриманого панівного становища дали Ользі можливість змінити і стосунки з воеводою Свенельдом. Підступний і небезпечний спільник Олега й Ігоря, воевода мав окреме потужне військо, якому давали для збору данини найбагатші племена. Податковий тиск спричинив повстання уличів 926 року. Війна Інгвара тривала п'ять років. Величезне плем'я було змушене полишити свої землі й відійти на північний захід. Їхнє місце зайняли небезпечніші й войовничіші кочівники печеніги. Втративши податки з уличів, Свенельд зажадав від древлан. Своїми підступними діями і здирицтвом спровокував збройний опір, під час придушення якого й загинув чоловік княгині [6, с. 39—40, 42].

Те, що не могли зробити попередники, зробила Хельга — "Свята", мати недолітка Святослава. Її рішучі дії унеможливили регентство Свенельда, проте він отримав почесне право бути військовим вихователем сина, згідно з традиціями такий обов'язок виконувався свято й сумлінно [9, с. 67; 12, с. 50].

Княгиня відрядила військо наставника в північні землі країни для постійного перебування. Таке призначення мало забезпечити потужний захист від можливих зазіхань, а посилення військової присутності укріпило кордони з Балтикою. В Новгороді розпочав правити малолітній князь Святослав, про що сповістив імператор Візантії Костянтин Багрянородний у трактаті "Про управління Імперією" (950 р.) [5, с. 257]. До слова, у цьому творі також знаходимо опосередковані докази раптового зростання могутності русів: за три роки значно розширилася торгівля з Константинополем, подвоїлися щорічні подорожі до візантійської столиці. Такий розквіт стосунків викликав стривоженість і занепокоєння співдоговорника княгині, оскільки, на його думку, дороги торгівлі повсякчас могли стати дорогами війни [13, с. 167—168].

Отже, тисячокілометровий шлях річками Східно-слов'янської рівнини від Новгорода до Києва через лісові нетрі був важкий і небезпечний. Подолати його можна було лише за умови доброзичливих, приязних взаємовідносин із місцевим населенням, взаємодії, регламентованої на державному рівні [13, с. 166; 14, с. 192]. Саме такий лад і запровадила княгиня Хельга-Олена, застосувавши удосконалений закон майорату від військових богів. Відомо, що в Північній Європі землі були бідні для ріллі. Нерухоме майно і землю успадковував старший син. Меншим у колыску клали меч чи кинджал як пам'ятку-нагадування: все, потрібне для життя, мають добути зброєю. Саме з таких, позбавлених "спадщини" і Батьківщини, й склалися військові загони скандинавів. У землях погостів княгиня наділила їх владою, повноваженням господарів сотень поселень, берегових земель окремих річок. У жодній країні Європи вони не отримали б подібної пропозиції. Отже, військова служба тривала в умовах мирного часу — нові й незвичні реформи на теренах нашої землі. Новації княгині спростували твердження римського історика К. Тацита: "Тільки війна і грабунок можуть прогудувати військо".

Відтоді невеликі військові загони постійного перебування уособлювали місцеву владу, не порушуючи природний плін життя населення. Політика "полюддя", "всхщація і грабля" зникла з останнім конунгом Інгваром. За двохсотлітню історію запанував мир на обширах Східноєвропейської рівнини — найвизначніше і найвидатніше досягнення. Змінилися взаємовідносини, адже загарбники-руйнівники стали спільниками.

Охорона кордонів, доправлення данини до Києва, адміністративна діяльність скандинавів, мирна праця тощо знайшли відгук у родових і навіть королівських віршованих легендах. Виконання обов'язків означало "служити", "піти на службу", "стати захисником країни" [2, с. 303]. Через століття, за часів праправнука Хельги-Олени, Ярослава Володимировича (Ярічлейва) визначено і винагороду: "Нам гроші треба і не хочуть мої люди трудитись тільки за їжу". Такий підхід — відлуння ще одного закону: військо має завжди перебувати в русі, адже тоді воно має кращі можливості для харчування. Цими правилами і керувалися невеликі військові загони, які пересувалися водними шляхами. Постійно, через певні проміжки часу, нові захисники відвідували поселення вздовж берегової лінії відповідних річок. Починаючи від устя, де розташовувався військовий табір і супутник-погост з місцевим населенням, до верхоріччя. Загони проводили обстеження, облік, нагляд, перевірку, спостерігаючи за виконанням законів. У визначених населених пунктах особовий склад лодії (а це десятки військових) відпочивав і харчувався. Значна денна відстань між поселеннями вимагала створення нових, проміжних, а отже, відбувалася розбудова одержавлених угідь [15, с. 24].

Захоплення земель — легша справа, ніж покращення та удосконалення життя місцевого населення, проте Ольга, прижиттєва Свята, змогла назавжди упокорити, вгамувати безстрашних воїнів-професіоналів, використавши жорстоку й сувору силу для мирних державотворчих реформ. Завдяки тривалому християнському віроспрямуванню Олени-Хельги-Ольги, відмінному знанню скандинавського законодавства, мудрій і далекоглядній політиці вона змінила міжлюдські відносини — від війни до миру, створила особливі точки перетину та взаємодії чужинців і місцевого населення — погости. Землі Східноєвропейської рівнини стали місцем зустрічі й єднання двох етносів: слов'янського і скандинавського. Чужоземне військо русь стало київським.

Переконавливий доказ усвідомлення виняткової величності княгині містить робота візантійського історика Іоанна Скілиці. В рукописі знаходимо ознаки прижиттєвої святості княгині: її зображено поряд з імператором, над головою —

грецький напис пурпуровими чорнилами "Єлга" — тим самим кольором, що й мантия-хламіда імператора Костянтина VII. Княгиня в омофорі, кінці вбрання перекинута через плечі нахрест. Так у візантійському мистецтві у всі часи дотримувалися встановленого правила при зображенні Богородиці [16, с. 20, 54; 17, с. 23; 18, с. 460].

Список використаної літератури

1. *Литаврин Г. Г.* Візантія, Болгарія, Древня Русь (IX—XII в.) / Г. Г. Литаврин ; РАН Ін-т славянознавства. — Санкт-Петербург : Алетей, 2000. — С. 159, 205—206.
2. *Древня Русь в світле зарубіжних джерел : учебне посібник для вузів / ред. Е. А. Мельникова.* — Москва : Логос, 1999. — С. 118, 303.
3. *Савинов М. А.* 7 тайн Древней Руси. Детектив Временных лет / М. А. Савинов. — Москва : Эксмо, 2013. — С. 49, 60.
4. *Попельницька Е. А.* Сто великих загадок истории Украины / Попельницька Е. А., Петренко В. В., Оксеніч М., Левина О., Левина С. — Киев : Арий, 2008. — С. 98.
5. *Джонс Г.* Викинги. Потомки Одина и Тора / Гвин Джонс; [Пер. с англ. З. Ю. Метлицкой]. — Москва : Центрполиграф, 2003. — С. 257.
6. *Кузич-Березовський І.* Жінка і держава / Іван Кузич-Березовський. — Львів : Світ, 1994. — С. 28, 39—40, 42.
7. *Лысенко П.* Сказание о Турове : научно-популярная литература / П. Ф. Лысенко ; Национальная академия наук Беларуси, Институт истории. — 2-е изд. — Минск : Белорусская наука, 2007. — С. 115.
8. *Ричка В.* Княгиня Ольга / В. М. Ричка, В. А. Смолий. — Київ : Альтернативи, 2004. — С. 215.
9. *Стрингольм А. М.* Походы викингов / А. М. Стрингольм. — Москва : ООО "Изд-во АСТ", 2002. — С. 67, 78.
10. *Сліпушко О.* Таємниці володарів Русі: (від Олега до Володимира Мономаха) / О. Сліпушко. — Київ : Аконті, 2003. — С. 67—70.
11. *200 мифов народів мира : Древній Єгипет, Древня Греція, Древній Рим [и др.] / [сост. Пєрнатєв Ю. С.].* — Харків ; Белгород : Клуб семейн. досуга, 2014. — С. 255—266.
12. *Будур Н. П.* Повседневная жизнь викингов IX—XI века. — Москва, 2007. — С. 50.
13. *Франклин С.* Начало Руси. 750—1200 / С. Франклин, Д. Шепард; Под ред. Д. М. Буланина [Пер. с англ. Д. М. Буланина, Н. Л. Лужецкой]. — Санкт-Петербург : ДБ, 2000. — С. 167—168, 204.
14. *Славяне и скандинавы: Пер. с нем. / Общ. ред. Е. А. Мельниковой.* — Москва : Прогресс, 1986. — С. 192.
15. *Наследие варягов. Диалог культур.* Государственный музей-заповедник Московский Кремль. Государственный исторический музей. Стокгольм. — Стокгольм : АЕАА, 1996. — С. 24.
16. *Вейс Г.* История культуры народов мира. Расцвет Византии. Арабские завоевания. — Москва : Эксмо, 2006. — С. 20, 54.
17. *Мерцалова М. Н.* История костюма / М. Н. Мерцалова. — Москва : Легпромбытиздат, 1972. — С. 23.
18. *Черепанова С.* Філософія родознавства : навч. посіб. / Черепанова С. О. — Київ : Знання, 2008. — С. 460.

Надійшла до редакції 31 травня 2016 року

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

УДК 070.1:654.195]:316.723](7=161.2)

Вікторія Ковпак,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент, завідувач кафедри журналістики і соціальних комунікацій
Інституту журналістики і масової комунікації
Класичного приватного університету

Радіомовлення української діаспори в умовах збереження культурного коду інформаційного простору

У статті проаналізовано українські радіопередачі зарубіжного мовлення (США та Канада) української еміграції післявоєнного періоду, наведено імена працівників українського радіомовлення за кордоном у контексті збереження культурного коду задля формування єдиного національного інформаційно-комунікативного поля включно з діяльністю діаспорних громад. Охарактеризовано радіогодини української проблематики як чинник етнокультурної компетентності української громади за океаном.

Ключові слова: радіомовлення, українська діаспора, етнокультурна компетентність, інформаційно-комунікативний простір, культурний код.

Постановка проблеми. Українська політична еміграція (еміграція третьої хвилі) разом з українською діаспорою стала активною силою українського політичного, громадського, культурного і релігійного життя. Задля формування єдиного інформаційно-комунікативного простору вона мала створити умови етнічної компліментарності (за К. Дойчем) — такої комунікативної системи, що уможливуватиме судження про комунікативну ефективність, або компліментарність, — взаємодоповнювальні (complementarity) комунікативні засоби та звички суспільства, які сприяють нагромадженню спільного досвіду народу [1, с. 324—325], що "робить суспільство цілісним, робить його спільнотою, можливо, навіть незважаючи на значні варіації зовнішніх обставин" [1, с. 327].

У цьому контексті важливо було віднайти спільні коди, аби дійти порозуміння, а отже, організувати таку інформаційно-комунікативну діяльність, що мала б високий рівень комунікативної ефективності і сприяла б формуванню єдиного інформаційно-комунікативного поля включно з діяльністю діаспорних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генерування загальних соціальних смислів під час комунікації певної громади за кордоном, яка має спільне етнічне, національне, соціокультурне минуле, забезпечує певний ступінь взаєморозуміння і формує єдину національну ідею. Процес смислоутворення розглядали Б. Алішев, Б. Ананьєв, Б. Братусь, Г. Будінайте, Т. Корнілова, Д. Леонтьєв, В. Ядов.